

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У ВІРШАХ ПОЛЬСЬКИХ ПОЕТІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.*

I

Українські й польські шевченкознавці висвітлили низку питань, пов'язаних із проблемою «Шевченко і польська література». Сьогодні ми вже маємо певне уявлення про зв'язки Шевченка з польськими друзями, про польські переклади його поезій та про дослідження його творчості польськими шевченкознавцями. Однак цього не можна сказати про поетичні твори, написані польською мовою на вшанування Шевченка. Про окремі з них є лише згадки, а про деякі дослідники не сказали жодного слова. Тому й спинимося на цьому питанні, обмежуючись тільки періодом до другої половини ХІХ ст.

II

Вірші польських поетів, присвячені Шевченкові, є цінним матеріалом не тільки для вивчення життя і творчості Кобзаря, а й для виявлення ставлення представників польської літератури до українського поета. У другій половині ХІХ ст. з'явилося шість поетичних творів: Е. Желіговського, Б. Залеського, Б. Коморовського, Б. Шварце, Б. Червенського, і Ю. Орловського.

Едуард Желіговський (літературний псевдонім Антоній Сова, 1816–1864) — революційно-демократичний громадський діяч, поет, драматург, прозаїк і журналіст. Його письменницька спадщина не вивчена, не всі твори побачили світ. Щоправда, протягом останніх років спостерігаються деякі зрушення в питанні вивчення творчості Желіговського. У 1954 році в другому томі варшавського збірника «Księga wierszy polskich XIX wieku» (зібрав Ю. Тувім, опрацював Ю. Гомолицький) подано стислий нарис про Желіговського-поета та кращі зразки його творів. Шевченкознавці Є. Кирилук, В. Дьяков і Г. Вервес чимало уваги приділили зв'язкам Шевченка з Желіговським, зокрема поетичним творам «Do brata Tarasa Szewczenki» і «Подражаніе Едуарду Сові», що ними обмінялися поети**. Чи не найширше висвітлили це питання білоруські вчені Е. Мартинова і Д. Мальдзіс у статті «Шевченко і Желіговський»***. І все-таки названі поезії Желіговського й Шевченка заслуговують на детальніший розгляд.

Із праць Желіговського особливий інтерес становлять твори на слов'янську тематику, зокрема вірш «До друзів слов'ян» («Do przyjaciół Słowian»), для якого поет узяв епіграф із твору Пушкіна:

* Подаємо за: Пачовський Т. Тарас Шевченко у віршах польських поетів другої половини ХІХ ст. // Збірник праць XVIII наукової шевченківської конференції. — К., 1971. — С. 258–273.

** Див.: Кирилук Є.П. Шевченко і слов'янські народи. — К.: Вид-во АН УРСР, 1958. — С. 27–28, 33–36; Дьяков В.А. Тарас Шевченко и его польские друзья. — М.: «Наука», 1964. — С. 69–72, 114–116; Вервес Г.Д. Т.Г. Шевченко і Польща. — К.: «Дніпро», 1964. — С. 54–59.

*** Див.: Тарас Шаучэнка і беларуская література. — Мінск: «Навука і тэхніка», 1964. — С. 171–192.

Он говорил о временах грядущих,
Когда народы, распри позабыв,
В единую семью соединятся.

Желіговський високо цінував слов'янські народи, називаючи їх могутнім племенем, що прославилася і словом, і ділом; закликав слов'ян до взаємної любові:

Plemienni bracia, których pierś zatłona
Pochodnią prawdy, miłości pochodnią,
Świećmy dzień wspólnie Wielkiego Tygodnia,
A miłość cudów pośród nas dokona.*

Очевидно, поет звертається тут передусім до поляків, росіян і українців, серед яких він жив і дружив із кращими їх представниками.

Із поетичних творів Желіговського найбільшої популярності набула драматична поема «Йордан» («Jordan», 1846), яку за життя автора друкували двічі. Окремі уривки цієї поеми молодь вивчала напам'ять. Її ідейний зміст революційний, спрямований на захист селянських мас, пригноблених шляхтою. Щойно Желіговський здав до друку другу частину поеми, що мала назву «Зорський» («Zorski»), за наказом віленського губернатора його було схоплено і заслано до Петрозаводська. Це було в січні 1851 року. На заслання в Петрозаводську, а згодом в Оренбурзі та Уфі Желіговський перебував протягом шести років. У січні 1857 року повернувся із заслання і оселився спочатку в Петербурзі, де видавав журнал «Слово». Потім, 1860 року, переїхав до Вільна. Після короткого перебування на батьківщині виїхав за кордон на лікування. Жив у Швейцарії, працював кореспондентом польських газет. Помер у Женеві 1864 року.

Контакт Желіговського з Шевченком налагоджується в Оренбурзі. Допоміг їм у цьому Броніслав Залеський, польський художник і письменник, який відбував заслання також в Оренбурзі. Пошлемось на деякі листи Шевченка до Б. Залеського, з яким український поет був у дружніх стосунках. Шевченко, довідавшись, очевидно, від Броніслава Залеського про перебування Желіговського в Оренбурзі, в листі, написаному у вересні 1853 р. у Новопетровському укріпленні, заявив Залеському, що йому «давно хочеться завести переписку із Совою**». Желіговського і Шевченка пов'язували не тільки спільні погляди на суспільні питання, а й літературні інтереси. Обидва поети глибоко вболівали за долю покріпачених селян, бажали звільнення їх з-під цього жахливого ярма. Шевченко був вдячний Залеському, одержавши від нього портрет Желіговського: «Я не знаю, как тебя и благодарить, друже мой, за этот подарок. Что-то близкое, родное я вижу в этом добром, задумчивом лице: мне так любо, так отрадно смотреть на это изображение, что я нахожу в нем самого искреннего, самого задушевного собеседника! О, с каким бы наслаждением я прочитал бы теперь его «Иордана»!» (VI, 105). Виходить, Залеський поінформував Шевченка і про твори Желіговського. Окремі з них знав український поет і високо цінував. Так, наприклад, у листі від 6 червня 1854 р. він писав Залеському: «Благодарю тебя, друже мой милостивый! Благодарю я тебя и за прекрасные песни *Совы*: мне особенно по-

* Księga wierszy polskich XIX wieku. Zebrał J. Tuwim. Opracował i wstępem opatrzył J. W. Gomulicki, t. II. — Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956. — С. 9.

** Шевченко Тарас. Твори в шести томах. Т. VI. — К., 1964. — С. 90.

нравилось из них «Два слова» и «Экспромт». Если ты с ним в переписке, то в каждом твоём [письме] целуй его за меня всею полнотою моего сердца» (VI, 101).

Шевченко обмінювався з Желіговським своїми творами: 20 травня 1856 р. він просив Залеського, щоб той на «Варнакові» написав «Желіговському» — і, розуміється, передав йому цей твір. Виявляється, що Желіговський ще раніше перекладав Шевченкові твори польською мовою. «Переводы Совы, — писав Шевченко до Залеського в листі від 9 жовтня 1854 р., — так прекрасны, как и его оригинальная поэзия, и я не из скромности авторской, а говорю, как понимаю вещь. «Катерина» моя не так хороша, а главное не так цела, чтобы ее переводить, и переводить Сове, а впрочем он, может быть, это лучше меня знает» (VI, 90). На жаль, переклади Желіговського не збереглися. Із поданих уривків листування виходить, що Желіговський і Шевченко зналися на засланні як поети тільки за посередництвом Залеського. У зв'язку з цим можна послатися на листа до Залеського від 10 лютого 1855 р., в якому Шевченко заявляє: «Он (Желіговський. — Т.П.) должен быть в высшей степени симпатический человек. Как бы я был счастлив, если бы мне удалось когда-нибудь обнять и поцеловать его!» (VI, 96). Отже, Шевченко хотів познайомитися з Желіговським особисто. І така можливість настала в Петербурзі, після повернення Шевченка із заслання. Желіговський був тоді зайнятий підготовкою до друку журналу «Слово». У своєму «Щоденнику» 28 березня 1858 р. Шевченко писав: «Вечер провели мы у В.Т. Белозерского, моего союзника и соседа по каземату в 1847 году. У него встретил я моих соизгнанников оренбургских — Сераковского, Станевича и Желиговского* (Сову). Радостная веселая встреча. После сердечных речей и милых родных песен мы расстались» (VI, 164). Це було відразу ж після прибуття Шевченка до Петербурга. У «Щоденнику» під датою 11 травня читаємо, що Шевченко «обедал с Желиговским** у Белозерского, и за успех будущего польского журнала «Слово» выпили бутылку шампанского» (V, 179). Особиста зустріч Шевченка із Желіговським була для нього радісною подією.

До Шевченка Желіговський ставився з любов'ю. Це найкраще засвідчує його вірш «Do brata Tarasa Szewczenki», власноручно вписаний ним у Шевченків «Щоденник» (13 травня 1858 р.). Шевченко зауважив із цього приводу: «Вечером был у Желиговского, и он записал свое прекрасное стихотворение» (V, 181). Це дійсно чудова поезія. Передусім багатозначним є її заголовок. Желіговський звертається до Шевченка як до брата. Почесними назвами обдарував він українського Кобзаря і у вірші, визнавши його віщим поетом. Основною рисою Шевченкової поезії автор вважає народність, зосереджуючи на ній увагу в першій частині вірша:

Dwa masz wieńce, męczenniku,
Oba piękne, chociaż krwawe,
Boś pracował nie na sławę,
Lecz swe braci słuchoł krzyku.

Im zamknięto w ustach jęki —
Ach! I jęk im liczon grzechem!
Tyś powtórzył głośnym echem
Zabronionych jęków dźwięki.

* У «Щоденнику» — Желяковського.

** У «Щоденнику» — Желяковским.

I nad każdym tyś przebolał
I przepłakał, nim urodził (V, 180).

І це надавало поетичному слову Шевченка великої, непоборної сили:

Smutny wieszczu! Patrz cud słowa!
Jako słońca nikt nie schowa,
Gdy dzień wszędzie, tak nie może
Schować słowa nikt z tyranów.

Jak przed grotem słońca pryska
Ciemnej nocy mrok i chłód,
Tak zbawienia chwila bliska
Kiedy wieszczów rodzi cud.

Желіговський, який стояв на революційно-демократичних позиціях, вірно зрозумів і оцінив Шевченка-поета. Тим-то не дивно, що вірш Желіговського привернув увагу українських поетів. Так, у 1894 році українською мовою його переклав М. Кононенко, підписавшись літературним псевдонімом М. Школиченко*. Радянського читача порадували новими перекладами А. Шмигельський** і М. Рильський***. Кононенко і Рильський із різним успіхом відтворили оригінал. Ось як звучить цитований вище уривок у перекладі Кононенка:

Два страдних вінки ти одержав від слави,
Обидва чудові — обидва кервав,
Бо в праці не слави ти вік добивався,
А в стогін братерський ти серцем вслухався,
Бо їм навіть стогін в устах замикають,
Гріхом та злочинством його уважають,
Ти ж одгуком стався братерської муки,
Луною відбив ти пригнічені згуки;
Болів ти над ними, слізьми умивався,
Поки з твого серця той спів виливався.

У перекладі дещо втрачається стислість і простота оригіналу, Кононенко дещо додає і уточнює, але зміст оригіналу передано вірно.

Переклад М. Рильського адекватний і художній. Наводимо дальші два уривки в його перекладі, цитовані польською мовою:

Чудо слова бачиш, брате?
Так, як сонця не сховати
В ясний день — сховати не може
Слова жоден із тиранів.

* Див.: «Правда». Т. XX. Вип. IX. — Львів, 1894. — С. 112.

** Див.: «Літературний журнал», X, № 3. — 1939. — С. 118.

*** Див.: Шевченко Т.Г. Твори в трьох томах, т. III. — К.: Держлітвидав України, 1955. — С. 640.

Утікає морок з поля,
Коли день забагрянів,
Не за горами там воля,
Де народ співця родив!

Вірш Желіговського «Братові Тарасу Шевченку» належить до кращих його поетичних творів на слов'янські теми як своїм глибоким ідейним змістом, так і художніми особливостями.

У відповідь (19.XI.1859 р.) на це поетичне послання Шевченко відгукнувся поезією «Подражаніє Едуарду Сові». Це фактично своерідна переробка пісні, використаної Желіговським у його драматичній поемі «Зорський» («Zorski»), яку знав Шевченко. Останнім часом білоруські вчені Е. Мартинова і А. Мальдзіс, базуючись на рукописних матеріалах Желіговського, підтвердили цю тезу*. Таким чином, неправильною виявилася думка В. Щурата, нібито Шевченко переспівав пісенний текст Я. Чечота**. Тексти пісень Я. Чечота та Е. Желіговського мають спільне джерело — народну пісню. Але Шевченків вірш дуже близький до варіанту Желіговського. Шевченко по-своєму переспівав, дещо змінив, додав, і в результаті вийшла чудова поезія на тему дружби. Для підтвердження зіставляємо переспів із текстом Желіговського:

У Желіговського:

У Шевченка:

Ej posadzę ja przy chatce
Gruszę i jabłonce,
Na pamiątkę, żem w tym roku
Pojął miłą żonkę.
Gdy się dziątek dohoduje —
Jabłek i gruszczyk,
To za rękę ich przywiode,
Żonkę wśród dzieciątek.

Посаджу коло хатини
На wspomин дружині
І яблуньку, і грушеньку,
На wspomин єдиній!
Бог дасть, виростуть. Дружина
Під деревами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.

Poczęstuję jabłuszkami,
Powiem lubej żonce,
Ilem z tobą lat szczęśliwy,
Tyle tej jabłonce.
Poczęstuję gruszczykami,
Powiem mej duszeczce
Ilem z tobą lat szczęśliwy,
Tyle tej gruszczyce***.

А я буду груші рвати,
Діткам подавати...
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти.
— Тойді, серце, як бралися,
Сі дерева садив я...
Щасливий я! — І я, друже,
З тобою щаслива! (II, 305)

Як видно з порівняння текстів, Шевченко зберіг в основному оригінал, але спростив повтори, типові для народної пісні, його розповідь стисліша і водночас багатша змістом. В останній строфі вводить образ дружини, яка запевняє чоловіка, що й вона з ним щаслива. Мотив дружби яскравіше і повніше виражений у Шевченка, ніж у

* Див.: Мартинова Э., Мальдзіс А. Шаучэнка і Жалігоўскі, 3 стары беларуска-украінска-польскіх літаратурных сув'язей // Тарас Шаучэнка і беларуска літаратура. — Мінск, 1964. — С. 187–189.

** Див.: Щурат В. Шевченко, Желіговський, Чечот. — Літературні начерки. — Львів, 1913. — С. 96–97.

*** Цит. за статтею Мартинової і Мальдзіса «Шаучэнка і Жалігоўскі» // Тарас Шаучэнка і беларуска літаратура. — Мінск, 1964. — С. 188.

польській пісні. Переспів Шевченка «Подражаніє Едуарду Сові» був дружнім жестом на адресу Е. Желіговського, який так щиро рік тому привітав його віршем «Do brata Tarasa Szewczenki».

Із пошаною до Шевченка ставився і сучасник Желіговського Юзеф-Богдан Залеський (1802–1886), відомий поет так званої української школи в польській літературі, який народився в с. Богатирці Таращанського повіту на Київщині, знав українську народну поетичну творчість і черпав із неї матеріал для своїх творів на теми з минулого України. Описи українського степу в його поезіях чудові, їх віршова форма, що виявляє спорідненість з українською піснею, майстерна. Однак в ідейному відношенні, коли йдеться про твори на козацькі теми, він стояв на консервативних позиціях, Україну вважав невід'ємною частиною шляхетської Польщі. І. Франко правильно зауважив, що «та Україна, яку він (Ю.-Б. Залеський — Т.П.) так гаряче любив, малювалася в його поезії в зовсім фантастичних нарисах, і хто знає, чи той фантастичний малюнок не причинив польській суспільності багато шкоди...»*

Шевченко знав поезії Ю.-Б. Залеського. У цьому йому допоміг родич польського поета Броніслав Залеський. Це засвідчує листування Кобзаря. Шевченко, перебуваючи на засланні, у листі від 9.X.1854 р. писав до Бр. Залеського: «Ты мне обещаешь еще том V[ogdana] Z[aleskiego], благодарю тебя, друже мой единый!» (V, 90–91). У листі 10.IV.1855 р. український поет знову звертався до цього ж адресата з таким проханням: «...если можешь, то пришли 1 и 2 томы В. Zaleskiego» (VI, 99). Бр. Залеський, очевидно, виконав це прохання. Згадуючи згодом про перебування Шевченка на засланні, він писав: «Стосунки Шевченка з поляками протягом одинадцяти років були найкращими — як під час експедиції на Аральському морі, де він перебував два роки, так і в Оренбурзі й різних степових фортецях, в яких він по черзі жив. Розмовляв із нами польською, знав нашу літературу, особливо поетів, і не тільки Міцкевича, розумів навіть Красінського, а думками Богдана Залеського захоплювався, не одну з них повторюючи напам'ять. Його «Przenajświętsza rodzina» з уваги на свою пластику особливо промовляла до художника-поета»**.

Польський літературознавець Й. Третяк, характеризуючи поезію Ю.-Б. Залеського «Чайки» («Czajki», 1830), в якій змальовано похід козаків на Туреччину, вважав, що цей вірш має тематичну спорідненість із такими поетичними творами, як «Іван Підкова» і «Гамалія»***. Тезу Третяка намагався підтвердити конкретним матеріалом автор статті «Відгомін «Чайок» Б. Залеського в поезіях Шевченка», що заховався під криптонімом «О. К.»****.

Ю.-Б. Залеський цікавився і захоплювався поетичною творчістю Шевченка, особливо лірикою. Ось як охарактеризував він її у довідці про Шевченка, доданій до вірша «Mogiła Tarasowa»: «Тарас Шевченко мав свою поетичну весну — добу, звичайно, коротку свіжих, розквітлих почуттів і натхнення. З цієї погідної доби знаю кілька пісень, пройнятих красою і місцевим колоритом. Немає сумніву, що це найцінніші й найкращі його твори, по суті, архітвори. Закоханий в оповідання і перекази свого народу, поет співає зі щирістю, простотою і безпосередністю старих кобзарів, без письменницьких забаганок. Тарас досконало володів українською мовою та збагатив

* ЗНТШ, т. XIII. — С. 22.

** Газ. «Czas», 1869, № 269. Цитати польських літераторів подаємо в українському перекладі.

*** Див.: Tretiak J. Bohdan Zaleski do upadku powstania listopadowego. — Kraków, 1911. — С. 429–430.

**** Див.: «Неділя», 1912, № 10. — С. 6–7. Не виключено, що автор статті — Олександр Колесса.

її не одним гарним висловом задуми або туги. У ритмі йшов деколи за Пушкіним або Лермонтовим, але форма його пісні й корінь своєрідні... Щоб виявити на прикладі щойно названі особливості Шевченкової поезії, наведу коротку думку або скоріше веснянку, яка так захоплююче і яскраво змальовує українське село. Багато років уже ця пісня звучить у моєму серці й слухові^{*}. І далі навів Залеський латинською абеткою текст вірша «Садок вишневий коло хати» в оригіналі. У цій самій довідці він писав, що «від Броніслава (Залеського. — Т.П.) і від б. п. Едуарда Желіговського дістав кілька зошитів поем і пісень Шевченка, ніде, мабуть, не надрукованих». Згодом, у 1866 році, на прохання львівських видавців Шевченкового «Кобзаря», Ю.-Б. Залеський, проживаючи в Парижі, переслав їм ці рукописні матеріали^{**}. Таким чином, польський поет був обізнаний із творчістю Шевченка. Ю.-Б. Залеський глибоко переживав смерть Т. Шевченка, схилив голову перед ним. Щодо цієї сумної події написав некролог про українського поета, в якому високо оцінив такі твори, як «Кавказ», «І мертвим і живим...», «Єритик», «Заповіт», та вірш «Mogiła Tarasowa».

Вірш Залеського, присвячений Шевченкові («Тарасова могила»), вийшов друком 1865 року^{***}. Беручи до уваги перші рядки, де сказано про могилу Шевченка (яка «свіжо вироста в Каневі»), можна твердити, що Залеський склав його раніше — у 1861 році, у зв'язку з похованням Кобзаря в Україні. У 1866 році вірш Залеського передруковано у львівському журналі «Sioło» (зошит I, с. 136), що його видавав поляк Павлин Свенціцький, невтомний поборник польсько-українського літературного єднання, з приміткою, що цей «новий листок хвали у вінку поета є визнанням і пошаною для співця народу Шевченка». Це значною мірою так. Для підтвердження наводимо уривки з вірша Залеського:

Ku nowej nieznanej mi Mogile,
Co świeżo wyrosła u Kaniowa,
Z dalekich stron siwą głowę chyłę,
Przesławna Mogiło Tarasowa.

Czem ziemia nasiakła lat koleją, —
Rodzimych powieści woń i krasa,
Zarówno zwierciadłą sie i wieją
Wskroś dumy i mojej i Tarasa.

Автор цих рядків виявив пошану до Шевченка, вважав його поетичне слово відображенням долі українського народу.

У дальших віршованих рядках про тяжкі умови Шевченкового життя розповідається зі щирим співчуттям:

Tarasie! Spółpiewco mój Kozaczy!
Twój żywot był krótki, wielce twardy,
Z trujziela nassałeś się rozpaczy,
Używszy sieroctwa, ludzkiej wżgardy.

* Wieszcze oratorium Bohdana Zaleskiego / Nakładem J. K. Żupańskiego. — Paryż, 1865. — S. 224.

** Див.: Z korespondencji z Bohdanem Zaleskim, «Sioło», том. ? — , Lwów, 1866. — S. 175–181.

*** Див.: Wieszcze oratorium Bohdana Zaleskiego. — S. 161–164.

Згадав Залеський у вірші і про дружбу поляків-засланців із Шевченком, висловлюючи прагнення до братерської згоди українців і поляків:

Nie będzie bo ciszy twemu snowi,
Ni dobra i szczęścia naszej ziemi,
Aż znów się Polanie tam Dnieprowi
Zbratają z Polany Wiślanemi.

Однак творів Шевченка на історичні теми, як це впливає з вірша «Тарасова могила» та доданої до нього довідки, польський поет не зрозумів, вимагаючи, щоб змалювання визвольних рухів, названих «диким святом», Шевченко замінив каяттям. Про деспотизм російського царизму вірно сказано у вірші Залеського, але не відмежовано від російського народу. Таким чином, характеристика ставлення народу Росії до Шевченка не відповідає дійсності.

На таку інтерпретацію взаємин Шевченка з Росією вплинули консервативно-шляхетські й однобічні погляди Ю.-Б. Залеського. Характерно, що В. Супранівський, видавець віршів, присвячених Шевченкові, переклав із вірша Залеського «Тарасова могила» тільки місця, де не викривляється історична правда*.

Заслуговує на увагу поетика вірша. У ньому використано вдало підібрані епітети («Przesławna Mogiła Tarasowa», «W tęsknego tułactwa zawierusze», «Lach darzył łzą bratnią») і метафори («I słowa zgorzkniały w sercu chorem», «Waśń stara tonęła już w otchłanie», «Car targa kleszczami nasze serca»).

Отже, «Тарасова могила» — поетично довершений твір. Віддаючи шану Шевченкові, Залеський до відтворення його образу підійшов як справжній поет. Недоліком є окремі моменти, які знижують ідейний рівень твору.

Шевченкові присвячували вірші й маловідомі поети. До них належить, наприклад, Броніслав Коморовський, вірш якого «Пам'яті Тараса Шевченка у річницю його смерті» («Pamięci Tarasa Szewczenki w rocznicę jego skonu») був опублікований 1867 року в журналі «Sioło» (зошит IV, с. 174–177). У цьому ж році вірш вийшов друком і в окремому виданні**. Б. Коморовський написав свого вірша до річниці смерті Шевченка. Це була вже шоста річниця. З цієї нагоди 9 березня 1867 року відбулася панахида у львівській православної церкві, про що ми дізнаємося з короткої довідки, надрукованої в журналі «Sioło» (3.IV.1867, с. 173) під назвою «Над гробом Тараса Шевченка». У довідці (автор якої не підписався; можливо, ним був щирий шанувальник Шевченка П. Свенціцький — редактор журналу «Sioło») високо оцінено значення творчості Шевченка. Зазначено між іншим, що сила Шевченкового поетичного слова стала більше помітною після смерті Кобзаря. Ось якими словами охарактеризований Шевченко-поет: «...виплекав своє дитя на зрілого юнака, а бачачи в його зорові іскру, що знаменує велику внутрішню силу, що прагне розміститися аж десь ... у світових просторах — цю ж іскру бачачи в блиску молодечої ідеї, дав йому зброю до рук, серце запалив полум'яним гімном на мужність та сказав їти дорогою, яка веде тільки до перемоги!»*** Наприкінці довідки зазначено, що подається читачам вірш одного з мо-

* Див.: На вічну пам'ять Тарасові Шевченкові. Поетична антологія. Зібрав і видав Володимир Супранівський. — Золочів, 1910. — С. 116.

** Див.: Komorowski Bronisław. Pamięci Tarasa Szewczenki w rocznicę jego skonu. — Lwów: Nakładem redakcji «Sioła», 1867.

*** «Sioło», зошит IV. — 1867. — С. 173.

лодих співців на вшанування Шевченка. На дальших трьох сторінках міститься текст вірша «Пам'яті Тараса Шевченка», підписаний криптонімом «В. К.».

Вірш Коморовського про Шевченка великий, має 82 поетичні рядки. Епіграфом до нього взято рядки з третьої частини «Поминок» («Dziad-iv») А. Міцкевича:

Nazywam się «Milion», bo za miliony
Kocham i cierpię katusze. *

До цих чудових слів польського поета прилягає початкова строфа вірша Коморовського:

Kochał, cierpiał — biedna ż dola!
Trza było żałości,
By wśród mogilnego pola
Złożył swoje kości.

Український народ глибоко сумує з приводу смерті Шевченка:

Oj, śpiewacze! To ż Cię na to
Ukraina-maty
Dumką tchnęła, by z Twą stratą
Płakać pieśni straty?

У зв'язку з цим, як розповідається в основній частині вірша, сумує Україна, її природа, сумує все:

Hej! Więc ciężka nam godzina!
Dola nasza biedna!
Och! Smutniejsza Ukraina,
Bo znów sama jedna!

Zapłakali... w płacz lud wszystkim!
I bocian nad strzechą,
I czeremchy płakał listek;
Hej! Któż nam pociechą?

Щоб надати творові українського колориту, Коморовський використав (у цитованих і нецитованих частинах) чимало українізмів, наприклад «dola», «maty», «sumny», «rozraduje», «bał'ko», «ślawa» та ін. Однак сум, яким пройнята основна частина твору, а також клерикальні тенденції, що знайшли місце в останніх його строфах (шукання порятунку у бога), не йдуть у парі з ідейним звучанням Шевченкової поезії, з її закличками до боротьби за краще життя народу. Коморовський не відчув революційної

* Зовусь мільйоном я, бо за мільйони ближніх

Люблю я і терплю страждання (Міцкевич А. Вибрані твори в двох томах / Переклад із польської за редакцією М. Рильського. Т. 1. — К.: Держлітвидав України, 1955. — С. 360. — Переклад Б. Тена).

сили Шевченка-поета, не відтворив її у вірші, присвяченому українському Кобзареві, дивився на розвиток суспільства з консервативно-клерикальних позицій.

По-іншому охарактеризували Шевченка польські поети демократичних поглядів — Б. Червенський і Ю. Орловський. Мабуть, до них слід приєднати і Броніслава Шварца (1834–1904) — польського революційного діяча і поета, який присвятив Шевченкові вірш «З нагоди проїзду етапом у 1870 р. через Оренбург»*. На жаль, цього поетичного твору не вдалося поки що розшукати у львівських бібліотеках.

Серед польських віршів другої половини XIX ст., присвячених Шевченкові, виділяється твір Б. Червенського (1851–1888) «Śmierć Szewczenki», вперше опублікований 1875 р.**. Приводом до написання його послужила чотирнадцята річниця з дня смерті Шевченка. Ніяк не можна погодитися із твердженням польського літературознавця М. Юрковського, що вірш про Шевченка Червенський написав у 1861 році***. Адже йому тоді було лише десять років.

Болеслав Червенський, який прославив своє ім'я революційною піснею «Червоний прапор», жив і працював у Львові. Вже з університетських років захоплювався соціалістичними ідеями. Згодом став активним організатором соціалістичного руху в Галичині, а 1881 року разом із Л. Інлендером та І. Франком склав «Програму польських і українських соціалістів Східної Галичини». Співпрацював у прогресивних львівських газетах і журналах («Kurjer Lwowski», «Przegląd Społeczny», «Ziarno», «Prasa» та ін.). У літературу ввійшов як поет («Poezje», 1881, «Urywane strofy», 1886), драматург («Niewolnik», 1873) і новеліст («Tragedia w koszarach»). Твори Червенського пройняті демократичними ідеями, спрямовані на боротьбу за краще життя трудящих. І. Франко назвав його «найголовнішим представником робітницької поезії»****.

Останнім часом Г. Нудьга у праці «Пісні революції» окремий розділ присвятив Б. Червенському та поширенню його пісні «Червоний прапор» в Україні і Росії. Українською мовою цю пісню переклав Б. Грінченко в період революції 1905 року, заховавшись під псевдонімом «Л. Яворенко». Цей переклад не перестає поширюватися до нашого часу*****.

Б. Червенський виявляв дружнє ставлення до українського народу, українських письменників, співпрацював із І. Франком і М. Павликом у журналі «Prasa», написав кілька поетичних творів на українські теми. Кращим зразком серед них є вірш «Смерть Шевченка» — своєрідна елегія в формі монологу. На початку Шевченко згадує про важкі, нестерпні умови свого життя:

Jam niegdyś śpiewał, jak kozacy wolni
Śmiali się z carów, śmiali się z naczałstwa...
Może zanadto było w nich zuchwałstwa,
Lecz byli wolni, jak ptaszki polni!
Za to, żem śpiewał, rzucono na szyję
Powróż i szyniel, karabin i kije.

* Strumpf-Wojtkiewicz St. Taras Szewczenko a Polacy // «Przegląd Kulturalny» № 12. — 1954.

** Див.: «Ruch Literacki». № 11. — Lwów, 1875. — S. 83–84.

*** Див.: Jurkowski J. Polscy przyjaciele Szewczenki, T. Szewczenko w setną rocznicę śmierci. — Warszawa, 1961. — S. 33.

**** Франко І. Сучасні польські поети. — Твори, т. 18. — К., Держлітвидав України, 1955. — С. 270.

***** Див. Нудьга Г. Пісні революції. — Львів: «Каменярь», 1968. — С. 74–?.

Z piętnem służalstwa wyrytym na czole
 Musiałem ciągnąć mój żywot pątniczy,
 Z uśmiechem patrzeć na druhów mych bole
 I liczyć zbrodnie, których bóg nie zliczy,
 I codzien jedząc czarny chleb tułaczy
 I żyć nadzieją i konać w rozpaczy.*

Однак смерть не викликає у Шевченка суму і він звертається до своїх братів із таким закликом:

Śmiejcie się raczej, choćby takim śmiechem,
 Jak się syn śmieje przy zwłokach macierzy!
 Płacz wobec wroga największem jest grzechem.
 Zamiast tych płaczów, zamiast tych pacierzy,
 Rzućcie mu w oczy śmiechem, jakby głazem —
 I błyskiem oka jak żelazem!

Шевченко висловлює бажання, щоб поховали його в Україні й заспівали пісню:

Bracia żołdaci! Okrążcie me nary
 I zaśpiewajcie mi pieśń — raz ostatni...
 Pieśń tak gorącą, jako promień wiary,
 A tak słoneczną, jako uścisk bratni,
 A tak ponurą, jak serce kozacze,
 A taką tkliwą, jak matka, gdy płacze.

У наступній строфі йдеться про те, яку пісню йому заспівати, що створює деякий паралелізм до Шевченкової поезії на історичну тематику:

Oh! Zaśpiewajcie, jak dawne hetmany
 Mołojców wiedli w bój za Ukrainę,
 Jak im pokłony bił sułtan i chany,
 Jak bili wiosłem morza fale sine,
 Jak step wichrami, morze tonem szklanem
 Głosiły swiatu, że kozak ich panem.

Як бачимо з наведених уривків, у вірші Червенського вдалі епітети, порівняння і метафори. Показовою є також і символіка. Ось як змальовано героїзм козаків, про який прагнув почути Шевченко у пісні:

Oh! Zaśpiewajcie o hetmańskim piórze
 I o kozakach umarłych i żywych,
 O orle sławy, co szybując w górze
 Dwoje swych oczu kąpał połyskliwych

* Уривки вірша Червенського цитуємо за першою публікацією, надрукованою в журн. «Ruch Literacki» за 1885 р., № 6, стор. 83–84. Дальші редакції цього вірша зазнали незначних змін.

W słońcu i skrzydła zanurzał w blekicie...
Niechaj z tą pieśnią uleci mi życie!

Хоча вірш Червенського тематично і має пряме відношення до смерті Шевченка (про це говорить сама назва), проте його ідейний зміст далекий від суму і сліз. Автор справедливо наголошує на життєвій силі Шевченкового поетичного слова, на його революційному звучанні.

Отже, Червенський, творчість якого має революційно-демократичне спрямування, вірно відтворив образ Шевченка. Тому й не дивно, що у варшавській газеті «Nowa Kultura» у соті роковини з дня смерті Т. Шевченка (1961, № 10) цей вірш надруковано як один із кращих творів про українського поета з такою приміткою (подаємо в українському перекладі): «У зв'язку з сотою річницею смерті Тараса Шевченка, що наближається (помер 10 березня 1861 р.), згадуються зв'язки дружби, що з'єднують його з польськими революціонерами. Наскільки живою була ця нитка, доводить невідомий, майже забутий вірш Болеслава Червенського, польського поета, автора слів пісні «Червоний прапор»».

Вірш Б. Червенського «Смерть Шевченка» привернув увагу своїм ідейно-тематичним змістом і сучасних українських поетів. Поет Володимир Лучук переклав його українською мовою (подаємо в додатках до статті під № 1). У перекладі В. Лучука вірно переданий оригінал, його образна система і художні достоїнства.

І, нарешті, з віршів польських поетів XIX ст. про Шевченка чималий інтерес становить поезія Юзефа Орловського «На урочисте відзначення річниці смерті Тараса Шевченка, влаштоване у Кракові 1 квітня 1889 р.» («Na uroczysty obchód rocznicy zgonu Tarasa Szewczeni, urządzony w Krakowie 1 kwietnia 1889 r.»), опублікована окремим виданням. Її текст роздавали учасникам вечора, організованого студентами-українцями, що навчалися у вишах Кракова. Коротке повідомлення про цей шевченківський вечір подано в газеті «Nowa Reforma» за 3 квітня 1889 р. (№ 77). Автор повідомлення, заховавшись під криптонімом «wr» заявив, що вечір організовано з ініціативи українських студентів і присвячено «найвидатнішому українському поетові, який підхопив народну мелодію серед степів і напоїв нею український народ, відчув вікову недолю братів та закріпив її в поезії, щоб живих запалити на боротьбу». На цей концерт прибуло багато людей. На сцені серед зелені бюст Шевченка роботи Ст. Левандовського (мабуть, поляка). Після промови студента С. Навроцького, в якій головна увага зосереджена на народності Шевченкової поезії, відбувся концерт, програму якого складала виступи українських і польських артистів; виконували пісні й музичні твори М. Лисенка («Вечір»), Ст. Монюшка («Шумлять ялини»), Ф. Шопена («Полонез») та інших композиторів. Цю вокальну частину доповнив студентський хор, який майстерно виконав українські пісні, зокрема композитора А. Вахнянина. Артист Р. Железовський із глибоким відчуттям продекламував поезію «На морі» («Na morzu») С. Урбанського і «Сон» («Sen») М. Балуцького. На вечорі оголошено надіслані привітання. Особливий інтерес викликав лист із Петербурга письменника Д. Мордовцева, який закликав молодь «до зберігання ідеології великого поета в ім'я і під прапором братньої згоди і рівності»*. Чудовим додатком до програми вечора був і згадуваний уже вірш, присвячений Шевченкові, забутого нині польського поета Ю. Орловського, автора кількох поетичних збірок («Poezje», 1887, «Sonety», 1888).

* «Nowa Reforma». № 77. — Kraków, 1889. — S. 2.

Ю. Орловський, вивчивши твори Шевченка, у своєму вірші «На урочисте відзначення смерті Тараса Шевченка» передав мотиви, характерні для поезії українського Кобзаря. Починаючи розповідь про важке становище українського і польського народів, які перебували під гнітом царської Росії та цісарської Австрії, автор звертається за порадою до Шевченка, до його поетичного слова, пройнятого революційною силою:

«Wstawajcie» — woła z mogił Ukrainy
Ten, co prastarej dla nas stróżem cnoty, —
«Wstawajcie» żyworodnej Matki syny!
Porwijcie pęta fałszu i ciemnoty.*

Орловський вважає поезію Шевченка народною:

«Wstawajcie!» — z głosem wielkiego pieśniarza
Ciche mas ludu łączy się pragnienie,
A pierś milionów pobudkę powtarza,
Która zwiastuje ducha odrodzenie!

Польський поет висловив певність, що збудуться слова Шевченка і пригнічені народи стануть вільними:

A jak przed nami, tak też i przed wami
Krwawe są szlaki zasłane cierniami,
Lecz choćby lata na niedoli grzędzie,
A Polska wolna i Ruś wolna będzie.

Для досягнення цієї мети потрібні взаємна згода і спільні дії. А далі читаємо:

Takie w swych piersiach żywiąc ideały,
Wszelkie sąsiedzkie usuwajmy waśnie
I serca zbliźmy, by dzień wielkiej chwały,
Gdy mrok ciemnoty na zawsze zagaśnie,
Witał nas braćmi, których łączą dłonie
Ku wspólnej pracy i wspólnej obronie,
Lecz którzy nigdy nie podnoszą ręki,
By walczyć z sobą — kres przedłużyć męki.

Тільки згода і дружба українського і польського народів принесе їм вільне життя:

«Wstawajcie» — woła pobudka pieśniarza —
Godzina czynu w zgodzie i miłości,
A echo dźwięki szacowne powtarza,
Aż w sercach braci na zawsze zagości...
«Wstawajcie» — mimo te cierniste drogi,

* Тут і далі цитуємо за публікацією: Na uroczysty obchód rocznicy zgonu Tarasa Szewczenki, urządony w Krakowie d. 1 kwietnia 1889 r. Nakładem autora. — Kraków, Druk. Wł. L. Anczyca i Sp.

Przez które trzeba żywot wlec ubogi,
 «Wstawajcie» — byle złączyć sił ostatki,
 Aby kajdany rwać na grobie matki.

Подані уривки засвідчують, що Ю. Орловський вірно зрозумів поетичні твори Шевченка і передав їх ідейне звучання своїм землякам. Характерно також, що автор польського вірша, як і Шевченко, закликав український і польський народи до згоди, любові й боротьби. Вірш Ю. Орловського, маючи глибокий ідейний зміст, цінний своєю поетикою, багатством художніх засобів, вдалим добором засобів символіки, що, крім наведених уривків, стверджує і самий початок:

Krawawych sapason zamilkły odgłosy...
 Zielskiem porosły spustoszałe pola —
 A których żadne nie zwalczyły ciosy
 Żelazną dłonią uciska niewola!
 I nie masz innej mocy ku obronie,
 Prócz tego ducha, co goreje w łonie
 I łączyć każe wszystkich sił ostatki,
 Aby kajdany rwać na grobie Matki!

Проаналізований твір Орловського є щирим виявом не тільки пошани до Шевченка, а й дружніх почуттів до українського народу.

У додатках до статті під номером 2 подаємо повністю твір у перекладі Володимира Лучука.

До відтворення образу Т. Шевченка вірно підійшли і сучасні польські поети В. Слободник («Szewczenko»), Я. Копровський («Ballada o Szewczenku») і Л. Пастернак («Noc pod Kaniowem»). Однак розгляд їх поезій не є нашим завданням.

III

Розглянуті поетичні твори, присвячені Т. Шевченкові, є добрим пізнавальним матеріалом для характеристики українського Кобзаря та висвітлення української теми в польській літературі. У більшості творів Шевченка вважають народним поетом-революціонером. Ті автори, що стояли на демократичних позиціях, відчували в його творах революційну силу. Поети відсталих поглядів відверталися від неї, спрямовуючи ідейний зміст своїх творів у русло консерватизму. Це ще один доказ, що і в польській літературі було дві течії — прогресивна і консервативна. Сьогодні поети Народної Польщі, присвячуючи твори Т. Шевченкові, продовжують революційно-демократичні традиції, не відходять від художньої правди, показують українського Кобзаря таким, яким він був, є і буде.

ДОДАТКИ

№ 1

Болеслав Червенський**СМЕРТЬ ШЕВЧЕНКА**

Той час підходить, дякувати богу,
І скоро дух мій вилетить із тіла...
В мені лише душа лишилась біла,
Що скрашує мою шинелю вбогу.
Взяла усе від мене ласка царська,
Але душа лишилася бунтарська!

Бо я співав, як козаки бувало
З царів сміялись і з начальства щирі
І кепкували над усім зухвало,
І чулись, як птахи в небесній ширі!
За те, що я співав, мені на шиї
Накинута мотузка, карабін і кий.

З печаттю муштри, вибитій на чолі,
Я змушений життя був волочити,
Дивитися на друзів люті болі,
Лічити злочини, яких і не злічити,
І їсти чорний хліб, терпівши муки,
І жить надією, конаючи з розпуки!

Свята моя матусе, Україно!
Про тебе чисті мої думи завше
Перед тобою я молюсь уклінно,
З молитвою катів твоїх проклявши.
Прокльони ті на віщі впали струни
Волаючи до помсти, як перуни!

Вмираю ось, людина того духа,
Що з диких звірів хтів людей зробити...
Та, наче співу, вітру люд не слуха,
Аж мусить ураган усіх збудити.
Коли не чує голосу бандури...
Брати! Не плачте! Чом же ви похмурі?

Засмійтеся тим сміхом небувалим,
Як син сміється над останком мами!
Безсилий плач — гріхом стає кривавим...
Замість молитви і молінь сльозами —

Жбурніть катам у вічі сміх, як камінь,
Хай зблиснуть очі вам клинками!

Навколо нар устаньте, други щирі,
В останнє пісня хай звучить крилата,
Така гаряча, наче племінь віри,
І сонячна, неначе потиск брата,
І змучена, як серце те козаче,
Засмучена — як матінка, що плаче!

Ох, заспівайте, як було гетьмани
Водили хлопців в бій за Україну,
Як ласки ва них запобігали хани,
Як били весла хвилю білопінну,
Як степ шумів вітриськами по світі,
Що козаки його батьки і діти!

Ох! Заспівайте про гетьманську пору
І козаків — усіх живих і мертвих,
Про тих орлів, які летіли вгору,
Високо у блакиті розпростертих,
І в сонячній ясі купали дужі крила...
А з піснею мені і смерть здалася б мила!

Похороніть мене в степу широкім,
Насипте високо могилу з глини,
Поставте на могилі хрест високий...
Можливо, соловейко з України
Присяде, коли з далі пролітає...
Збуджуся я — коли він заспіває!

№ 2

Юзеф Орловський

*На урочисте відзначення річниці смерті Тараса Шевченка, влаштоване у Кракові
дня 1 квітня 1889 р. (заходами Українського товариства «Академічна громада»)*

Криваві змагання відлунком розтали...
Буяють одні бур'яни серед поля,
А тих, що від лютих ударів не впали, —
Залізними лапами стисла неволю!
Здається, не маєш уже й оборони,
Крім духа того, що в душі не холодне,
А залишки сили єднає усенькі,
Щоб рвати кайдани на гробі у Неньки!

«Вставайте!» — волає з могил Україна
Той чесний дозорець одвічної цноти —
«Вставайте!» — і рідну рятуйте з руїни!
Порвіте кайдани брехні і темноти:
Хай щирості світло іде до громади,
А вуж, що розсіює зернятка зради,
Хай гине в пилюці побіля порога,
Хоча б і турчав, що приходить од бога...

«Вставайте!» — лунає поетове слово,
Вливається в тихе народне жадання,
І в грудях мільйонів звучить малиново,
Звістуючи духа нове воскресання!
І вже не лишень на Русі на Червоній,
А далі та далі долає кордони —
По вашій чудовій по всій Україні
Лунає в серцях, як пісні солов'їні!

Безвірні тривожаться на бездоріжжі,
А в кого є віра — той правди не кине:
Що кожен народ, взавши помисли божі,
Устане на прю — і ніколи не згине!
Отак перед нами, і так перед вами,
Лиш терням дороги порослі віками,
Та скінчитись мусить недоля й руїна,
І «Польска не згіне», не вмере Україна!

Плекаючи в грудях такі ідеали,
Забудьмо всілякі сусідські чвари,
Серцями наближмось! Хай промені слави
Темноти навіки загасять примари,
І злучаться братньо готові долоні —
До спільної праці, до спільної броні!
Хай вгору ніколи не знімуться руки
До бійок взаємних — взаємної муки!

«Вставайте!» — лунає поетове слово —
«Настала година і згоди, й любові!»
Те слово відлунює в кожному наново,
Аж в серці назавше загостить братове...
«Вставайте!» — летить над тернові дороги,
Якими знедолено йдемо убогі!
«Вставайте!» — еднаючи сили усенькі,
Щоб рвати кайдани на гробі у Неньки!